

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Л. В. БЕСПАЛА, Т. О. КОЗЛОВА

**ФОРМУВАННЯ КАРИБСЬКОЇ
АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
В УМОВАХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ**

Запоріжжя
СТАТУС
2018

УДК 811.111(=871.11):81'42
Б534

Рекомендовано до друку
Вченою радою Запорізького національного університету
(протокол № 8 від 15 лютого 2018 року)

Рецензенти:

Н. І. Андрейчук – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура (Львівський національний університет імені Івана Франка);

А. М. Приходько – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу (Запорізький національний технічний університет);

Л. В. Герман – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри мовних дисциплін (Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва)

Беспала, Л. В.

Б534 Формування карибської англійськомовної картини світу в умовах лінгвокультурних контактів : монографія / Л. В. Беспала, Т. О. Козлова. — Запоріжжя : СТАТУС, 2018. — 308 с.

ISBN 978-617-7353-85-9

У монографії розглянуто проблему формування мовної картини світу в контексті етнокультурної взаємодії. Встановлено вплив лінгвокультурних контактів на формування ключових концептів карибської англійськомовної картини світу та лексико-фразеологічні засоби їх вербалізації. Схарактеризовано внутрішню негомогенність, нерівномірність регіональної дистрибуції компонентів мовної ситуації в англійськомовних країнах Карибського басейну, незбалансованість їх демографічної та комунікативної потужності, що визначило етимологічні особливості, структуру лексико-семантичних інновацій у системі англійської мови країн Карибського басейну та їх селективне залучення до процесів вербальної репрезентації різних фрагментів мовної картини світу.

УДК 811.111 (=871.11):81'42

ISBN 978-617-7353-85-9

© Л. В. Беспала, Т. О. Козлова, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ КОНТАКТІВ.....	14
1.1. Традиційні та інноваційні підходи до вивчення мовних контактів.....	14
1.2. Основні питання теорії мовних контактів.....	22
1.2.1. Типи мовних контактів.....	22
1.2.2. Наслідки мовних контактів.....	26
1.2.3. Процеси креолізації як специфічний наслідок етномовного контакту.....	32
1.3. Вплив мовних контактів на мовну картину світу.....	38
1.3.1. Мовні контакти як чинник формування мовної картини світу.....	38
1.3.2. Ключові концепти етнічно негомогенної культури: принципи виявлення.....	46
1.3.3. Методика дослідження особливостей формування мовної картини світу в умовах лінгвокультурної негомогенності.....	51
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО- СЕМАНТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ У СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ КРАЇН КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ.....	59
2.1. Лінгвосоціокультурна ситуація в англійськомовних країнах Карибського басейну.....	59
2.1.1. Історична динаміка формування лінгво- соціокультурної ситуації в англійськомовних країнах Карибського басейну.....	59

2.1.2. Структурна та функціональна диференціація англійської мови в країнах Карибського басейну.....	64
2.2. Етимологічні джерела та сфери концентрації карибзмів.....	69
2.3. Калькування як наслідок процесів інтерференції.....	80
2.4. Когнітивно-ономасіологічний аспект формування карибзмів.....	86
2.5. Адаптація лексико-семантичних інновацій у системі англійської мови.....	102
2.6. Алонімія як відбиття лінгвокультурної диференціації та інтеграції англійськомовних країн Карибського басейну.....	120
 РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ КАРИБСЬКОЇ АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ.....	132
3.1. Лінгвоконцептуальне вирівнювання: концепт <i>ANANCYISM</i>	132
3.2. Лінгвоконцептуальна інновація: <i>LIMING</i>	149
3.3. Лінгвоконцептуальна інтеграція і диференціація: алонімічний концепт <i>GOSSIP</i>	167
 ВИСНОВКИ.....	192
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
 СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	237
 СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	238
 ПОКАЖЧИК МОВ І ДІАЛЕКТІВ.....	243
 ДОДАТКИ.....	250

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

америнд. —	америндські мови
англ. —	англійська мова
англ.амер. —	американський варіант англійської мови
англ.к. —	англійська мова країн Карибського басейну
аравак. —	аравакські мови
афр. —	африканські мови
бходж. —	бходжпурі
гін. —	гінді
голл. —	голландська мова
д.англ. —	давньоанглійська мова
інд. —	індійські мови
ісп. —	іспанська мова
ісп.амер. —	іспанська мова в країнах Південної Америки
ісп.мекс. —	іспанська мова в Мексиці
італ. —	італійська мова
кариб. —	карибські мови
КБ —	Карибський басейн
ЛСВ —	лексико-семантичний варіант
ЛТГ —	лексико-тематична група
порт. —	португальська мова
ФО —	фразеологічна одиниця
фр. —	французька мова
фр.кр. —	французькоосновний креол

Ареали Карибського басейну (скорочення наводяться відповідно до словника [DCEU 1996]):

Angu –	Anguilla (Ангілья)
Antg –	Antigua (Антигуа)
Baha –	Bahamas (Багамські острови)
Bdos –	Barbados (Барбадос)
Belz –	Belize (Беліз)
Berm –	Bermuda (Бермудські острови)
Brbu –	Barbuda (Барбуда)
BrVI –	British Virgin Islands (Віргінські острови, Британія)
CarA –	Caribbean area (різні ареали Карибського басейну)
CayI –	Cayman Islands (Кайманові острови)
Crcu –	Carriacou (острів Каріюка, Гренадіни)
Dmca –	Dominica (Домініка)
ECar –	East Caribbean (східні ареали Карибського басейну)
Gren –	Grenada (Гренада)
Grns –	Grenadines (Гренадіни)
Guyn –	Guyana (Гайана)
Jmca –	Jamaica (Ямайка)
Mrat –	Montserrat (Монтсеррат)
Nevs –	Nevis (Невіс)
StKt –	Saint Kitts (Сент-Кітс)
StLu –	Saint Lucia (Сент-Люсія)
StVn –	Saint Vincent (Сент-Вінсент)
Tbgo –	Tobago (Тобаго)
TkCa –	Turks and Caicos islands (острови Теркс і Кайкос)
Trin –	Trinidad (Трінідад)
USVI –	United States Virgin Islands (Віргінські острови, США)
Vils –	Virgin Islands (Віргінські острови)

Маркери реєстру одиниць англійської мови Карибського басейну (скорочення наводяться відповідно до словника [DCEU 1996]):

- /F/ – formal (такий, що сприймається як грамотна мова)
- /IF/ – informal (такий, що вважається прийнятним в повсякденному спілкуванні)
- /AF/ – anti-formal (такий, що характеризується свідомим уникненням формальності)
- /X/ – erroneous / disapproved (такий, що характеризується регулярним вживанням неправильних форм одиниць)

ВСТУП

Вивчення мовних контактів має в мовознавстві давні традиції [Вайнрайх 1979; Жлуктенко 1964; 1974; 1989;; Їжакевич 1969; Русанівський 1980; Семчинський 1974; Ткаченко 1989 (б); Haugen 1987; Thomason 1988 та інші] і не втрачає актуальності [Багана 2007; Беспала 2014; Бікова 2006; Домніч 2010; Кушнарєва 2010; Шамне 2008; Appel 2005; Hamburg ... 2008 та інші]. Невичерпний інтерес до мовних контактів зумовлений їх впливом на процеси лінгвогенезу, що виявляється, зокрема, в модифікаціях на різних структурних рівнях мов, які контактують, дивергенції та конвергенції споріднених і неспоріднених мов, а також формуванні нових, “гібридних” лінгвальних систем.

Становлення в мовознавстві антропоцентричної парадигми відкрило нові обрії для вивчення мовних контактів. Сучасні лінгвістичні дослідження орієнтовані на виявлення відбиття в мові та мовленні результатів пізнавальної діяльності людини, культури мовців та їхньої системи цінностей. Все більшу актуальність отримує пошук корелятивних зв'язків між мовою, культурою та ментальністю [Козлова 2015 (а); Радзієвська 2010 та інші]. Мовні одиниці розглядаються в аспекті їхньої культурної детермінованості та специфічності, здатності слугувати “ключем” [Козлова 2015 (б); 2014; Kozlova 2013; 2012] до розуміння культури.

У зв'язку з цим змінюються і принципи дослідження мовного контакту. На сучасному етапі розвитку лінгвістики очевидним став той факт, що мовний контакт тісно пов'язаний з контактуванням культур, адже мова й культура взаємозумовлені. У свідомості людини мова й культура об'єднані в єдиний “ментально-лінгвальний комплекс” (термін В. В. Красних). Контакткування мов сьогодні розглядається не лише як взаємодія різних лінгвальних систем, а перш за все як результат “зіткнення та взаємопроникнення” різних

етнічних культур і ментальностей [Беспала 2012 (б); 2013; Козлова 2001; 2017 (а); 2017 (б); та інші].

Зростає інтерес дослідників до впливу лінгвокультурних контактів на картину світу мовців. Вивчаються білінгвальні та полілінгвальні картини світу [Богданович 2003; Дмитрюк 2000]. В рамках теорії міжкультурної комунікації розглядаються проблеми лінгвокультурної інтерференції [Тимачев 2005]. Аналізується вплив лінгвокультурних контактів на концептуальну систему мовців, зокрема, досліджується явище запозичення лінгвокультурних концептів [Беспала 2011 (в); 2012 (б); Козлова 2005 (а); Привалова 2005: 289 – 318]. Все ж питання впливу контактування мов і культур на формування мовної картини світу та її ключових концептів залишаються мало вивченим.

Карибський басейн¹ як ареал існування англійської мови виявляє особливу етнокультурну та мовну мозаїчність. Протягом декількох століть на території країн Карибського басейну тривають контакти численних етномовних груп, що супроводжуються процесами мовного зсуву, утворенням нових, контактних форм комунікації, їх нативізацією (креолізацією) та подальшою декреолізацією. Англійська мова в країнах Карибського басейну обслуговує не окрему етнокультуру, а регіональну культуру, формування якої відбувається шляхом взаємодії культурних спадщин різних етномовних спільнот. Отже, карибська англійськомовна картина світу відбиває культурний досвід не одного етносу, а поліетнічного колективу мовців.

Питання, пов'язані зі структурою англійської мови країн Карибського басейну та особливостями її функціонування, отримали висвітлення переважно в дослідженнях зарубіжних лінгвістів [Aceto 2004; 2009; Carrington 1992; Christie 2001; Craig 1982; Devonish 2003; 2004; 2006; Escure 2011; Holm 1994; Kouwenberg 2004; Mair 2009;

¹ До англійськомовних країн Карибського басейну належать Ангілья, Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Беліз, Домініка, Гренада, Гайана, Ямайка, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Трінідад і Тобаго, Теркс і Кайкос, Віргінські острови.

Schneider 2010; Simmons-McDonald 2003; Taylor 2001; Wells 1982; Winford 1991; 1993; 2000; 2004 (a); 2004 (b) та інші].

Значну увагу приділено структурним особливостям англійської мови країн Карибського басейну та її креолізованих форм: фонетичним [Aceto 2004; Blake 2004; Devonish 2004; Winford 2004 (b)], морфологічним та синтаксичним [Aceto 2004; Patrick 2004; Reaser 2004; Winford 1991; 2004 (a)].

У соціолінгвістичному аспекті вивчалася функціональна диференціація англійської мови [Devonish 2003; Haynes 1982; Patrick 1999; Rickford 1987], питання, пов'язані зі статусом англійської мови та англійськоосновних креолів [Carrington 2001; Christie 2001; Mühleisen 2002], наслідки мовної політики, запровадженої в різних країнах Карибського басейну [Devonish 1986; McCourtie 1998].

Окремі розвідки присвячені лексичним запозиченням [Allsopp 1996 (a); Cassidy 1971], внеску британських діалектів [Hickey 2004], впливу креолізованих форм на мовний стандарт [Mair 2002], ролі соціалектів у розвитку англійського лексикону країн Карибського басейну [Pollard 1986; 2003].

Вивчаються стилістичні та дискурсивні аспекти англійської мови в країнах Карибського басейну, зокрема, особливості сучасного масово-інформаційного [Sand 1999] та медичного [Youssef 1993] дискурсів, інтернет-комунікації [Hinrichs 2006].

Зазначимо, що форми існування англійської мови, які функціонують на території країн Карибського басейну, не отримали достатньої уваги вітчизняних дослідників. Стисло окреслені питання стосовно статусу англійської мови в країнах Карибського басейну як однієї з підсистем системи більш високого рівня – полінаціональної англійської мови. Хоча останнім часом у вітчизняному мовознавстві намітився певний інтерес до структурних особливостей карибської англійської.

Вплив лінгвокультурних контактів на формування карибської англійськомовної картини світу досі не знайшов належного висвітлення.

Актуальність цієї розвідки зумовлена необхідністю вивчення

впливу лінгвокультурних контактів на мовну картину світу. У зв'язку з цим важливим є порушення і вирішення питань про шляхи формування та засоби вербалізації ключових концептів картини світу, становлення якої відбувається в умовах лінгвокультурних контактів, зокрема, карибської англійськомовної картини світу.

Мета полягає у визначенні впливу лінгвокультурних контактів на процеси формування карибської англійськомовної картини світу.

У книзі проаналізовано основні підходи до вивчення мовних контактів та зумовлених ними явищ; з'ясовано можливі наслідки впливу мовних контактів на лексичну систему мови та на мовну картину світу; обґрунтовано принципи дослідження мовної картини світу, що розвивається в умовах перманентного контактування лінгвокультур; визначено параметри, релевантні для дослідження лінгвосоціокультурної ситуації в англійськомовних країнах Карибського басейну, досліджено історію її формування, схарактеризовано сучасний стан англійської мови в країнах Карибського басейну. Увагу приділено лексико-семантичним інноваціям, що виникають у системі англійської мови країн Карибського басейну, висвітленню їхніх етимологічних, структурно-семантичних та ономазіологічних особливостей, а також рівня активності в процесах означення дійсності.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що перманентне контактування мов і культур, яке супроводжується процесами мовного зсуву з подальшою креолізацією, здійснює вплив на мовну картину світу, визначає шляхи формування та засоби вербалізації її ключових концептів.

Вибір методів дослідження зумовлений особливостями об'єкта та предмета дослідження й комплексним підходом до їхнього розгляду. В процесі роботи були використані такі загальнонаукові методи: *гіпотетико-дедуктивний* – для формування припущення щодо впливу мовних контактів на карибську англійськомовну картину світу і його перевірки на фактичному матеріалі; *методи аналізу та синтезу* – для виявлення зв'язків між досліджуваними об'єктами з метою їхньої класифікації; *індукція* – для узагальнення отриманих результатів. Серед

спеціальних лінгвістичних методів і методик застосовано *метод суцільної вибірки* й *описовий метод* для інвентаризації та інтерпретації мовних одиниць; *метод ареального аналізу* – для з'ясування регіональних відмінностей у засобах вербалізації концептів, *метод концептуального аналізу* – для ідентифікації ознак концепту, моделювання його структури та побудови номінативного поля; *метод контекстологічного аналізу* – для встановлення контекстуального значення лексичних одиниць і розкриття образних та ціннісних ознак концептів; *методика етимологічного аналізу* – для з'ясування етимології лексичних інновацій, *методика аналізу безпосередніх складників* – для визначення морфемної структури лексичних інновацій та вивчення етапів їхнього формування; *методика компонентного аналізу* – для деталізації семної структури досліджуваних одиниць; *методика фреймового аналізу* – для виявлення концептуальних моделей, що актуалізуються при мовному означенні фрагментів картини світу.

Матеріалом дослідження є авторська картотека (4000 регіонально маркованих лексичних одиниць), укладена шляхом суцільної вибірки з авторитетних регіональних словників [DCEU 1996; DJE 2002; NRCEU 2010], а також текстові фрагменти (3000 фрагментів), виокремлені з фольклорних, художніх творів, матеріалів електронних видань регіональної преси англійськомовних країн Карибського басейну, форумів та блогів (загальний обсяг – 10000 електронних сторінок).

Наукова новизна роботи полягає в здійсненні поглибленого аналізу впливу лінгвокультурних контактів на формування мовної картини світу етнічно неомогенної лінгвокультурної спільноти, а також у розробленні методики виявлення ключових концептів картини світу, яка є релевантною для дослідження етнічно неомогенної культури.

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ монографії викладено загальні питання мовного контактування, тому ця частина книги є оглядовою. Порівняно більше уваги приділено механізмам та наслідкам взаємодії мов та культур. Представлено аналіз формування контактних мов в ситуаціях етнокультурної неомогенності.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ проаналізовано особливості лінгвосоціокультурної ситуації в англійськомовних країнах Карибського басейну, сучасний стан англійської мови, етимологічні джерела та чинники формування лексико-семантичних інновацій, когнітивно-ономасіологічний аспект формування карибізмів.

У ТРЕТЬОМУ РОЗДІЛІ визначено ключові концепти карибської англійськомовної картини світу, схарактеризовано шляхи їх еволюції.

Завершують текст монографії ВИСНОВКИ.

Книга містить ДОДАТКИ І ПОКАЖЧИК МОВ, факти з яких у ній було використано.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ КОНТАКТІВ

1.1. Традиційні та інноваційні підходи до вивчення мовних контактів

Жодна з сучасних мов не є гомогенною, позбавленою зовнішнього впливу, оскільки формування та розвиток будь-якої мови, як і культури загалом, відбувається не в ізольованому середовищі, а в оточенні інших лінгвокультур. Співіснування мов у єдиному географічному, соціальному, культурному та комунікативному просторі сприяє встановленню між ними певних зв'язків, відомих у мовознавстві під назвою “мовний контакт”.

Не зважаючи на те, що мовні контакти є традиційним об'єктом наукових досліджень, серед лінгвістів відсутня єдина позиція стосовно того, що саме охоплює відповідне поняття. По-перше, одні й ті ж явища отримують у різних концепціях неоднакові термінологічні позначення. По-друге, часто один термін застосовується на позначення різних за природою явищ. Тому поняття “мовний контакт” вимагає уточнення.

На позначення зв'язків, що встановлюються між різними мовними системами внаслідок дії певних історичних, соціальних та культурних чинників і призводять до певних наслідків, дослідники оперують термінами “мовний контакт”, “(між)мовні зв'язки”, “взаємодія мов”.

Найчастіше зарубіжні та вітчизняні мовознавці користуються терміном “мовний контакт” (*language contact*) на позначення усіх видів взаємозв'язків та відношень, що встановлюються між двома або

кількома мовами [Семчинський 1974; Appel 2005; Clyne 2003; Rot 1991; Sankoff 2001; Thomason 1988; Winford 2003].

Більш вузьке розуміння “мовного контакту” пропонує Ю. О. Жлуктенко, який вважає доцільним говорити про “мовний контакт” як про окремий вид “міжмовного зв’язку, що встановлюється при етнічному контактуванні носіїв та наявності двомовності” [Жлуктенко 1974: 12] (тут і далі переклад наш). Мовний контакт, згідно концепції дослідника, не охоплює взаємозв’язки, що встановлюються між мовами при відсутності безпосереднього контактування їхніх носіїв.

У лінгвістичній літературі, присвяченій проблемам мовних контактів, також застосовується термін “взаємодія мов”. Одні дослідники [Їжакевич 1969; Семчинський 1974] вживають термін “взаємодія мов” синонімічно терміну “мовний контакт”. У працях же інших науковців [Жлуктенко 1974; Сімонок 1998; Черемська 2006] “мовний контакт” і “взаємодія мов” співвідносяться як причина та наслідок.

Вважаємо, що взаємодія мов є невід’ємною складовою мовного контакту. Контактування мов передбачає та, власне, полягає в їхній взаємодії, що має місце в свідомості окремих індивідів – білінгвів, або ж цілого (білінгвального / полілінгвального) колективу мовців.

У цій роботі термін “мовний контакт” використовується на позначення усіх видів взаємозв’язку та взаємодії, що виникають між двома або кількома мовами внаслідок впливу історичних, соціальних та культурних чинників і призводять до певних лінгвальних наслідків.

Мовний контакт є складним, багатоаспектним явищем, містить у собі цілий комплекс проблем – психологічних, соціологічних, етнологічних, культурологічних і власне лінгвістичних. Складна природа мовного контакту визначила різноманітність підходів до вивчення цього явища.

Традиційними підходами до вивчення мовних контактів є лінгвістичний, психолінгвістичний та соціолінгвістичний.

З позицій іманентної лінгвістики мовний контакт трактується як взаємодія двох самостійних лінгвальних систем. Дослідження мовних контактів, виконані в рамках цього підходу, зосереджені на вивченні контактено-зумовлених явищ у системі мови [Семчинський 1974]. Вчених цікавить таке коло проблем: що відбувається з мовами, які контактують, на фонологічному, граматичному та лексичному рівнях; яким шляхом мови запозичують іншомовні одиниці й структури; як структурні особливості мов, що контактують, сприяють, або, навпаки, стримують процеси запозичення; які “механізми” задіяні у формуванні та розвитку системи контактної мови тощо. Визначені різноманітні модифікації, що відбуваються на різних ярусах мови внаслідок її контактування з іншою мовою; з’ясовані форми, в яких реалізується іншомовний вплив у мовних системах, а також розроблені методики прогнозування можливих наслідків мовних контактів на основі відмінностей, що існують між структурами контактуючих мов.

Детально вивченими є такі контактено-зумовлені явища, як запозичення [Аксютіна 2010; Зацний 2001; Іванова 2009; Козлова 2006; Кондакова 2004; Лагоденко 2003; Міщенко 2009; Мрозицька 2002; Сімонок 2008 та інші]: розроблені класифікації запозичених одиниць, що ґрунтуються на різноманітних критеріях; виявлені й досліджені зміни, яких зазнає іншомовна одиниця в системі мови-реципієнта, а також ті процеси, що відбуваються зі споконвічними одиницями внаслідок впливу запозичень.

Традиційними на сьогодні можна вважати також міждисциплінарні підходи до вивчення мовних контактів, зокрема, психолінгвістичний та соціолінгвістичний.

З позицій психолінгвістики мовний контакт розглядається як особливий психічний процес, що відбувається в свідомості двомовного індивіда й полягає у взаємодії різних мовленнєвих механізмів, різних мовних кодів. Науковці [Appel 2005: 73 – 152; Grosjean 1982; 1995; Singleton 1999] зосереджують увагу переважно на явищі індивідуального білінгвізму, що визначається як “практика поперемінного користування двома мовами” [Вайнрайх 1979: 22], а

самі білінгви (двомовні) – як “користувачі” (*users* [Naugen 1987: 3]) кількома мовами.

Дослідження мовних контактів з позицій психолінгвістики сприяли розумінню природи білінгвізму і, відповідно, мовного контакту. Зокрема, з’ясовано, що білінгв є не “сумою” двох повних або неповних монологів, а специфічною мовною особистістю, свідомість якої містить таку лінгвістичну конфігурацію, що поєднує дві різні мовні компетенції, певним чином організовані та впорядковані [Grosjean 1995: 259]. У зв’язку з цим вчених, що працюють у психолінгвістичному напрямку, цікавлять такі питання: як співіснують у свідомості білінгва два (або декілька) мовні коди, як ці коди взаємодіють та як впливають один на одного.

Психолінгвістичні методи активно застосовуються при дослідженні таких контактних-зумовлених явищ, як інтерференція та перемикання коду. Вивчаються психічні процеси, задіяні при інтерференції та перемиканні коду, причини й форми прояву цих явищ [Бікова 2006; Зимовець 1997; Кушнарєва 2010; Проценко 2004; Grosjean 1995; Lipski 2005; Myers-Scotton 1995; 1997; Treffers-Daller 1993].

Новий поштовх психолінгвістичним дослідженням сьогодні дає також активний розвиток когнітивної лінгвістики [Селіванова 2000; Fauconnier 2003; Lakoff 2003; Langacker 2002; Talmy 2000; Turner 1991 та інші]. Поєднання методів психолінгвістики та лінгвокогнітології дало вченим змогу глибше пізнати особливості когніції білінгвів. порушуються питання збереження в свідомості двомовних ментального лексикону [Singleton 1999; Wierzbicka 2010: 203 – 218]. Психолінгвістичні методи, зокрема, асоціативний експеримент, застосовуються для виявлення впливу мовних контактів на мовну свідомість та картину світу білінгвів [Дмитрюк 2000].

Проблеми мовного контакту є не лише психолінгвістичними, але й відкрито соціальними. Як влучно зазначає Л. П. Крисін, “взаємодія мов – це, як правило, взаємодія суспільств, що обслуговуються цими мовами, та взаємодія відповідних національних культур”.

Саме тому мовний контакт має вивчатися з урахуванням особливостей соціального середовища, в якому він відбувається.

Увагу до соціального контексту мовного контакту привернули соціолінгвістичні розвідки. З позицій соціолінгвістики мовний контакт розглядається перш за все як результат взаємодії різних мовних спільнот [Їжакевич 1969; Русанівський 1980; Ткаченко 1989 б; Clyne 2003; Naugen 1988; Kerswill 1994; Thomason 1988]. Мовні контакти вивчаються соціолінгвістами як в аспекті синхронії, тобто в межах конкретного історичного відрізка, так і в аспекті діахронії – на фоні динаміки мовної ситуації, становлення, зміни й перерозподілу між співіснуючими в суспільстві мовами їхніх соціальних функцій.

Безумовно, чинники соціального характеру здійснюють вирішальний вплив на особливості перебігу мовного контакту. Існує думка, що саме “соціолінгвістична історія мовців, а не структура їхньої мови, є головною детермінантою лінгвістичних наслідків мовного контакту” [Thomason 1988: 5]. Тому одним з основних завдань соціолінгвістів стало виявлення закономірностей між умовами, в яких контактують мовні спільноти, та наслідками мовного контакту на різних рівнях структур відповідних мов.

Мовний контакт є результатом дії цілого комплексу зовнішніх чинників (див. [Жлуктенко 1974; Clyne 2003]), серед яких такі: інтенсивність соціальної, економічної та культурної взаємодії між мовними спільнотами, кількісне співвідношення носіїв контактуючих мов, їхній соціальний статус, рівень гомогенності й згуртованості кожної з мовних спільнот, мовна політика. В залежності від дії вищезазначених чинників мовний контакт може впливати на мовлення та комунікативну поведінку білінгвів (інтерференція, перемикання кодів), стимулювати запозичення або призводити до таких глобальних змін, як конвергенція та дивергенція мов, мовні зсуви, формування нових, контактних мов тощо. Соціолінгвістичні дослідження, отже, дали змогу прогнозувати можливі наслідки мовного контакту в залежності від умов, у яких він відбувається.

Дослідження мовних контактів, здійснені в межах традиційних підходів, сприяли з’ясуванню механізмів й основних причин

контактування мов. Розроблена термінологічна база теорії мовних контактів та вироблені методи дослідження цього явища, які успішно застосовуються і сьогодні.

З позицій новітніх міждисциплінарних досліджень – етнолінгвістики і лінгвокультурології (лінгвоконцептології) – мовний контакт розглядається перш за все як результат зіткнення та взаємопроникнення різних етнічних культур і ментальностей [Багана 2003; Беспала 2013; Козлова 2001].

Ідеї про тісний взаємозв'язок між контактами мов та культур висловлювалися в роботах видатних мовознавців та антропологів ще на початку минулого століття (див. [Вайнрайх 1979: 27 – 29]), проте належної уваги та подальшого розвитку отримали переважно за останні два десятиліття. Дослідники наголошують на тому, що сам термін “мовний контакт” – це не що інше, як “вдала метафора” [Багана 2007: 13], поширена в лінгвістичній літературі. Контактуювання мов є “похідною від взаємодії культур, осмислення й переосмислення параметрів концептуалізації оточуючого середовища” [Козлова 2001: 15]. Об'єктом дослідження сьогодні стає не просто мовний, а лінгвокультурний контакт, тобто взаємодія як мовних, так і культурних систем.

Зміни в розумінні природи мовного контакту пов'язані з поглибленням інтересу до мови як до сфери буття етносу, засобу збереження і втілення етнокультурної інформації. Як відомо, етнічна культура відтворюється в “узгодженій системі ідей, схем мислення й поведінки, етичних й естетичних цінностей, норм, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань... і насамперед – у мові” [Селіванова 2008: 278]. До мовного значення залучається все, що пов'язано з культурною компетенцією носіїв мови, – культурно-значуща інформація, яка “трансляється” завдяки мові від покоління до покоління.

Культура формує й організує думку мовної особистості, мовні категорії і концепти.

Існування будь-якої етнічної культури неодмінно відбувається в умовах контактування етносу-носія цієї культури з іншими етносами, що сприяє культурному обміну. Національний характер культури не

заперечує, а, навпаки, передбачає взаємодію мов і культур різних народів, їхнє взаємне збагачення. Саме тому дослідники мовних контактів дотримуються думки про те, що внаслідок взаємодії мовців, які належать до різних етнокультурних спільнот, відбувається формування не лише білінгвізму, але й “бікультуралізму”: набуття компетенції в чужій мові супроводжується одночасним набуттям інокультурної компетенції.

Різні етномовні спільноти мають неоднаковий концептуальний досвід, відмінні уявлення про оточуючу дійсність, власні системи цінностей. У процесі контактування лінгвокультур здійснюється не тільки перенесення елементів однієї мови до складу іншої, а й взаємопроникнення етнокультурної інформації. Зокрема, з'ясовано, що лінгвокультурні контакти супроводжуються проникненням до однієї (або декількох) культур притаманних іншим, контактуючим з ними культурам, асоціативних комплексів, пов'язаних з певними предметами і явищами матеріального та духовного світів, а також запозиченням образної символіки, оцінок, стереотипів поведінки тощо.

Останнім часом увага науковців все більше зміщується з самого факту культурної рецепції в процесі мовних контактів до вивчення взаємодії концептуальних систем етносів-учасників міжкультурної комунікації, що зумовлено актуальністю лінгвоконцептологічних досліджень. Вивчення мовних контактів в аспекті лінгвоконцептології дає змогу визначити, як взаємодія лінгвокультур позначається на концептосфері носія мови-реципієнта. Мовні контакти при цьому розглядаються як “зіткнення” різних концептуальних систем, різних картин світу.

Сучасні лінгвоконцептологічні розвідки присвячено здебільшого вивченню окремих наслідків контактування лінгвокультур у концептосфері реципієнта. Концептуальний вплив аналізується переважно на матеріалі запозичень [Беспала 2008; Битко 2008; Козлова 2005]. Застосування методів концептуального аналізу при дослідженні запозичень дає змогу простежити формування нової сукупності знання, що супроводжує процес

запозичення, а також зафіксувати спричинені цим явищем зміни в системі оцінних відношень лінгвокультури-реципієнта.

Отже, становлення в мовознавстві антропоцентричної парадигми дало новий поштовх дослідженням мовних контактів, сприяло переорієнтації у відповідній галузі досліджень з вивчення власне лінгвальних, соціо- та психолінгвальних аспектів мовних контактів до етнолінгвальних, лінгвокультурологічних та лінгвоконцептуальних. У зв'язку з цим значно поглиблюються уявлення про лінгвокультурний взаємовплив різних етнічних спільнот. Вивчається вплив мовних контактів на концептуальну систему носіїв мов, залучених до взаємодії. Проте питання ролі лінгвокультурних контактів у формуванні мовної картини світу етнічно неомогенної спільноти до цього часу не отримало належної уваги.

1.2. Основні питання теорії мовних контактів

1.2.1. Типи мовних контактів. Характер впливу мовних контактів на картини світу носіїв мов, що взаємодіють, значною мірою залежить від особливостей мовного контактування. Нижче звернемося до розгляду типів мовних контактів.

Класифікація мовних контактів традиційно здійснюється за такими критеріями: генетична близькість і структурна подібність контактуючих мов, причини виникнення, умови перебігу, тривалість, наслідки [Жлуктенко 1974; Семчинський 1974; Rot 1991].

Перший з вищезазначених критеріїв стосується характеру безпосередньо лінгвальних систем, залучених до контактування. За критерієм генетичної близькості та структурної подібності мов, що контактують, розрізняють такі типи мовних контактів: (а) контакти неспоріднених, типологічно відмінних мов; (б) контакти споріднених мов, що виявляють суттєві структурні відмінності; (в) контакти

близькоспоріднених, подібних за структурою мов; (г) контакти діалектів (див. [Жлуктенко 1974: 18; Семчинський 1974: 20]).

Цілком очевидно, що спорідненість та структурна близькість мов сприяють взаємопроникненню їхніх одиниць. Однак, структурні відмінності не завжди становлять істотну перешкоду для мовного контактування, що, зокрема, підтверджують наслідки англо-африканських контактів в англійській мові країн Карибського басейну (див. нижче).

Такі критерії, як причини виникнення, умови перебігу і тривалість контактування стосуються ситуації контакту, тобто зовнішніх по відношенню до мовних систем явищ, які зумовлюють та супроводжують їхню взаємодію.

Залежно від причин виникнення розрізняють мовні контакти, що виникли без наявності безпосереднього етнічного контактування, та контакти, зумовлені етнічним зіткненням, – “етномовний контакт” (за термінологією Ю. О. Жлуктенка, відповідно “дистантний та контактний типи міжмовного зв’язку” [Жлуктенко 1974: 12]). У першому випадку мовний контакт відбувається внаслідок формування компетенції в чужій лінгвокультурі через літературу, засоби масової інформації, систему освіти тощо. У другому випадку, що є об’єктом нашого дослідження, контактування мов встановлюється внаслідок острівного проживання різних етносів, а також при змішаних шлюбах, міграціях.

За критерієм участі в контакті мовної спільноти та територіальним розміщенням контактуючих груп етномовні контакти, зі свого боку, поділяються на маргінальні та внутрішньорегіональні. Маргінальні контакти встановлюються між мовними колективами, що розміщуються на суміжних територіях. При внутрішньорегіональному ж контактуванні носії обох мов співіснують на одній території. Внутрішньорегіональні контакти виникають здебільшого в полінаціональних країнах, де мовна ситуація утворюється декількома компонентами.

З причинами виникнення безпосередньо пов’язані умови перебігу мовних контактів. Залежно від умов перебігу розрізняють

природні та штучні мовні контакти [Rot 1991: 19]. Природні мовні контакти відбуваються в процесі практичної взаємодії різних (етно)мовних груп, а штучні – в спеціально створених для того умовах.

За тривалістю і стійкістю мовні контакти поділяються на “казуальні” (тимчасові, спорадичні зв’язки зі слабкою інтенсивністю взаємодії) та “перманентні” (тривалі та тісні зв’язки) [Семчинський 1974: 28]. Тривалість контакту визначає його наслідки в системах мов, що контактують. Результати казуальних контактів наявні переважно на тому рівні мови, що характеризується найбільшою відкритістю, а саме на лексичному, у вигляді запозичень. Перманентні контакти сприяють більш інтенсивному взаємовпливу мов, наслідками якого можуть бути різноманітні зміни на кожному рівні мовної структури, а також процеси мовного зсуву, формування контактних мов, креолізація.

З огляду на наслідки мовних контактів, С. Томасон та Т. Кауфман [Thomason 1988] виділяють два основні, принципово відмінні типи мовних контактів залежно від явищ, до яких вони призводять: (а) такі, що характеризуються збереженням мов, залучених до контактування (*language maintenance*) та (б) такі, що призводять до мовного зсуву (*language shift*). У випадку контакту зі збереженням мов, жодна з контактуючих лінгвальних систем не витісняється з вжитку. Результатом такого контактування є модифікації на одному або декількох структурних рівнях мови або усіх мов, залучених до взаємодії. Контакти, які супроводжуються мовним зсувом, призводять до того, що одна з мовних спільнот – учасниць контактування – переходить від регулярного користування своєю (етнічною) мовою до користування іншою (неетнічною) мовою.

Оскільки об’єктом нашого дослідження є етномовні контакти, що супроводжуються явищем мовного зсуву, вважаємо необхідним детальніше розглянути саме цей тип контакту, з’ясувати його причини та особливості перебігу.

Мовний зсув спостерігається переважно при масових міграціях, коли одна або декілька етномовних спільнот опиняються в іншомовному середовищі. Так, наприклад, за даними М. Клайна [Clyne 2003], численні випадки мовного зсуву відбуваються в Австралії, де нащадки іммігрантів з різних частин світу переходять до регулярного спілкування англійською мовою (здебільшого в другому поколінні).

Передумовою для мовного зсуву може стати також “міжетнічна інтеграція” [Muysken 2010: 9], тобто такий вид етнічних процесів, який полягає у взаємодії вже сформованих, більш або менш різноманітних за своїми мовно-культурним та іншими параметрами етносів у межах полінаціональних країн, що зумовлює їхнє поступове зближення й вироблення спільної самосвідомості. Саме така ситуація мала місце в англійськомовних країнах Карибського басейну (далі – КБ), де процеси етномовного контактування супроводжуються поступовою інтеграцією представників різноманітних етнічних спільнот, формуванням нових націй (барбадосці, ямайці, гайанці тощо) зі спільною мовою – англійською.

Процес мовного зсуву є поступовим і передбачає такі етапи [Ткаченко 1989 (б): 33]: (1) звуження функцій однієї з мов, що перебувають у контакті, (2) збільшення кількості білінгвів серед носіїв такої мови, (3) зменшення числа двомовних осіб і збільшення одномовності на новій основі (володіння неетнічною мовою), (4) обмеження кола двомовних певною віковою (старше покоління) або гендерною категорією (переважно жінки, що пов’язано з меншою соціальною активністю осіб жіночої статі в традиційному суспільстві).

Міноритарна етномовна група, що опинилася в іншомовному середовищі, може зберегти етнічну мову як засіб внутрішньоетнічної комунікації, що свідчить про високий рівень “етнолінгвістичної вітальності” [Fishman 2001: 145] відповідного колективу мовців. Рівень етнолінгвістичної вітальності мовної спільноти залежить від дії цілої низки чинників (див. [Ткаченко 1989 (б); Appel 2005; Clyne

2003; Fishman 1997; Haugen 1987; Komondouros 2007; Mufwene 2002]), серед яких провідного значення набувають такі:

- зовнішньолінгвальні (політичні, соціальні, культурні) – (а) концентрація носіїв мови¹; (б) тривалість та постійність їхнього перебування в середовищі носіїв іншої мови²; (в) соціальна й економічна мобільність мовців, рівень їхньої освіти, етнічна самобутність, використання мови відповідної спільноти в культурних закладах, релігійних і культурних церемоніях, існування зв'язку між мовою й етнічною самоідентифікацією (що сприяє збереженню мови);

- лінгвальні – рівень розвиненості мови, наявність писемної форми, статус мови, відкритість її системи до запозичень.

Усі ситуації мовного зсуву С. Томасон та Т. Кауфман [Thomason 1988] поділяють на зсуви з трансмісією мови (*shift with normal transmission*) та зсуви з креолізацією (*language shift with abrupt creolization*). Зсув з трансмісією супроводжується переходом етномовної спільноти до регулярного користування мовою іншої етнічної групи, з якою вона контактує, наприклад, зсув “ірландська мова → англійська мова” в Ірландії.

У випадках же зсуву з креолізацією, що, зокрема, мав місце в КБ, відбувається перехід етномовної спільноти до регулярного користування новою, контактною формою комунікації, яка утворилася в процесі відповідного етномовного контактування. Детальніше такий вид мовного зсуву буде розглянутий нижче.

Залежно від того, супроводжується мовне контактування збереженням мов, що взаємодіють, або ж призводить до мовного зсуву, спостерігається виникнення різних контактено-зумовлених явищ – інтерференції, запозичення, креолізації мов і культур.

1.2.2. Наслідки мовних контактів. Розглянемо явища, що є найбільш поширеними наслідками мовних контактів будь-якого типу.

¹ Висока концентрація носіїв мови в певному суспільстві підвищує резистентність мови до зсуву, низька – стимулює мовний зсув.

² Тривалість та постійність контактування сприяє мовному зсуву.

До таких контактено-зумовлених явищ належать інтерференція та запозичення.

Мовний контакт перш за все позначається на індивідуальному мовленні білінгвів у вигляді оказіональних відхилень від норми однієї з мов під впливом особливостей іншої. Таке явище відоме як інтерференція.

Хоча дослідження індивідуального білінгвізму не входить до завдань цієї роботи, необхідно стисло розглянути окремі аспекти інтерференції, оскільки це явище стає чинником інших наслідків мовних контактів.

Зазначимо, що термін “інтерференція” отримує неоднакові трактування, зокрема, застосовується або на позначення усіх видів контактено-зумовлених змін у системі мови [Багана 2007; Жлуктенко 1974], або лише перенесення елементів та норм рідної мови в процесі мовлення, що здійснюється іншою мовою, і розглядається як індивідуальний несвідомий автоматичний процес, причиною якого є “нашарування” двох мовних систем у свідомості білінгва [Лазаренко 2001; Холодова 2009; Grosjean 1995].

Ми дотримуємося другої позиції та використовуємо термін “інтерференція” на позначення процесу, що відбувається в мовній свідомості білінгвів, реалізується в їхньому мовленні й полягає у вживанні елементів однієї з мов у процесі мовлення, що здійснюється іншою мовою. За сприятливих умов інтерференція сприяє закріпленню в мовній системі запозичень. Проте сам процес інтерференції є мовленнєвим явищем.

Інтерференція зумовлена відмінностями, що існують між системами мов, які контактують. Репрезентуючи одну й ту ж дійсність, мови неоднаково членують її, використовують різні матеріальні засоби (фонеми, морфеми, лексеми), різні способи категоризації і концептуалізації. Кожна мова “накладає на загальнолюдські процеси мислення й особливо його вербальне оформлення свій специфічний відбиток” [Багана 2007: 44]. Тому формування вторинної мовної компетенції завжди відбувається на базі вже наявного в мовців лінгвістичного й концептуального досвіду.

Процеси інтерференції можуть торкатися різних рівнів мовної структури. Результати досліджень, здійснених на матеріалі різних мов [Жлуктенко 1974; Семчинський 1974; Черемська 2006], доводять, що інтерференція може актуалізуватися у:

- вживанні одиниць однієї мови в процесі спілкування іншою мовою, що сприяє лексичному запозиченню;
- утворенні одиниць з матеріалу однієї мови за зразком іншої мови (копіювання моделей однієї системи засобами іншої), що сприяє появі лексичних, фразеологічних та синтаксичних кальок;
- наділенні одиниць мови значенням та функціями, властивими їхнім іншомовним корелятам, що може стати чинником появи семантичних та граматичних кальок.

Дослідження інтерференції в лінгвокультурологічному ракурсі дало дослідникам змогу з'ясувати, що в результаті такого явища відбувається не лише взаємопроникнення мовних одиниць і структур, але й “інфільтрація” елементів однієї культурної системи до іншої – “лінгвокультурна” (“лінгвокультурологічна”) інтерференція. На думку В. Т. Клокова, цей процес полягає у перенесенні тієї частини лінгвістичних або паралінгвістичних елементів, які певним чином пов’язані з позамовними елементами культури: знаків, значень, уявлень, оцінок й інших елементів, що утворюють картину світу. Зокрема, лінгвокультурна інтерференція зумовлює зміни в конотативному компоненті значення одиниць однієї з мов під впливом відповідних за денотативним значенням одиниць іншої. Так, наприклад, зооніми французької мови, функціонуючи у французькомовних країнах Африки, набувають конотацій, властивих їхнім корелятам в африканських мовах).

В умовах перманентного лінгвокультурного контактування, коли має місце не лише проникнення, але й закріплення в концептуальній системі реципієнта культурно-маркованих елементів системи-донора (певних інформаційних структур, образів і цінностей, властивих іншій культурі), лінгвокультурна інтерференція може стати чинником концептуального запозичення.

Перейдемо до розгляду запозичення, що є найтиповішим наслідком мовних контактів. Термін “запозичення” отримує неоднакове трактування. Одні науковці відносять до запозичень усі елементи іншомовного походження на будь-якому рівні мовної структури [Семчинський 1974, Сімонок 1998]. Інші ж дослідники [Лазаренко 2001; Thomason 1988] розглядають як запозичення лише такі одиниці іншомовного походження, що вводяться до системи мови-реципієнта усвідомлено, й не включають до запозичень іншомовні елементи, поява яких є результатом інтерференції.

Ми дотримуємося позиції С. В. Семчинського [Семчинський 1974: 19], згідно з якою запозиченнями вважаються усі одиниці іншомовного походження, наявні на будь-якому рівні мовної структури.

Чинники, що стимулюють запозичення іншомовних одиниць, традиційно поділяються на лінгвальні (внутрішньолінгвальні) та зовнішньолінгвальні. ... таке розмежування є значною мірою умовним, оскільки ті з чинників, що відносяться дослідниками до лінгвальних, часто зумовлені дією зовнішніх впливів на мову.

До лінгвальних чинників відносять, наприклад, необхідність семантичної та стилістичної диференціації виражальних засобів мови; евфемізацію; тенденцію до економії мовних засобів, зокрема, до заміни описових найменувань однослівними.

Основні зовнішньолінгвальні чинники включають: колективний білінгвізм, що передбачає регулярні процеси інтерференції, які, в свою чергу, призводять до запозичення; наявність та активність контактів між різними етномовними спільнотами, що сприяє культурному обміну, запозиченню інокультурних реалій, а разом із тим – одиниць на їх позначення; високий соціальний статус носіїв мови-донора та їхню провідну роль у певній сфері діяльності.

Існують численні класифікації запозичень, в основу яких покладені різні критерії, такі, як етимологічне джерело, шлях надходження, аспект, що був запозиченим, рівень асиміляції та адаптації.

Особливим випадком запозичення можна вважати калькування, що полягає в запозиченні лексико-семантичних та лексико-синтаксичних моделей мови-джерела, які відтворюються за рахунок ресурсів мови-реципієнта. З точки зору аспекту калькування дослідники [Жлуктенко 1974; Семчинський 1974; Ткаченко 1989 (а)] виділяють лексичні, лексико-фразеологічні, семантичні кальки (або “семантичні запозичення”, за концепцією С. В. Семчинського [Семчинський 1974: 200]), граматичні та синтаксичні кальки. За тотожністю кальки аналогічній одиниці мови-донора розрізняють повні та часткові кальки.

Впровадження іншомовної одиниці до системи мови-реципієнта супроводжується комплексом змін, що мають різний характер: (а) прилаштування фонетико-графічного та морфолого-синтаксичного образу запозичення до норм сприймаючої мовної системи, (б) включення одиниці до системних відношень з одиницями мови-реципієнта, залучення до процесів деривації, фразеологізації.

Для позначення вищезазначених процесів дослідники оперують різноманітними термінами, які вживають як синонімічні: “асиміляція” (*assimilation*) [Sankoff 2001; Dako 2002], “адаптація” (*adaptation*) [Sankoff 2001; Dako 2002], “інтеграція” (*integration*) [Аксютіна 2010; Dako 2002]. У нашій роботі термін “асиміляція” використовується на позначення змін, що зазнає іншомовна одиниця на рівні форми, а “адаптація” – на позначення процесів включення запозичення до системних відношень з одиницями мови-реципієнта, залучення до словотвору, семантичної деривації, фразеологізації. Запозичення можуть зазнати часткової асиміляції в системі мови-реципієнта, зберігаючи певні ознаки мови-джерела.

Адаптація (лексико-семантичні зміни, яких зазнають запозичення), проявляється в модифікації значення іншомовної одиниці в системі-реципієнті, в набутті запозиченням нових похідних значень, у залученні до процесів словотвору та фразеологізації. Деривація за участю запозичень відбувається за продуктивними для мови-реципієнта моделями.

Інтенсивні процеси запозичення спричинюють порушення рівноваги у відносинах між вже наявними в мові одиницями. Зокрема, включення запозичення до певного синонімічного ряду викликає “зсуви” у відповідному ряді. Це зумовлює семантичні та стилістичні модифікації споконвічних лексичних одиниць, наближених за своїм значенням до нових надходжень. Такий процес пов’язаний з тенденцією в мові до позбавлення від зайвих елементів.

Отже, одиниця іншомовного походження в новій мовній системі зазнає цілого комплексу змін, а також стимулює кількісні та якісні модифікації у системі-реципієнті.

Особливий характер мають такі запозичення, що надходять до системи-реципієнта в процесі мовного зсуву та є елементами субстрату, тобто мови, що “з певних причин була витіснена іншою мовою, на яку вона здійснила вплив і в якій залишились її сліди”. Запозичення одиниць мов-субстратів є типовим наслідком лінгвокультурних контактів, що мають місце на території пост-колоніальних країн, де функціонує мова колишньої метрополії – неетнічна мова. Сформована в іншому, часто принципово відмінному етнокультурному середовищі, неетнічна мова є “неорганічною” [Жлуктенко 1989: 35] у новому ареалі існування: важливі для мовців поняття в неетнічній мові часто виявляються лакунарними. Оскільки для місцевого населення усі специфічні реалії вже мають своє позначення, то при користуванні неетнічною мовою виявлені в ній лакуни заповнюються переважно одиницями етнічної мови (див. нижче).

Запозичення елементів мов-субстратів тісно пов’язане з дією мовної та лінгвокультурної інтерференції. Перехід мовців до користування неетнічною мовою супроводжується привнесенням ними до нової форми комунікації елементів як етнічної мови (окремих лексем, синтаксичних або семантичних моделей), так і культури – значень, уявлень, оцінок, стереотипів, лінгвокультурних концептів (див. [Беспала 2009 (а); 2009 (б)]). Субстрат є більше ніж залишком витісненої мови в новій лінгвальній системі. Елементи

мови-субстрату представляють собою частку етнічної культури в лінгвокультурі неетнічній.

Для сучасної теорії мовних контактів характерне більш глибоке, порівняно з традиційним, розуміння явища запозичення. ... запозичення слів з однієї етнічної культури до іншої (або з субкультури до іншої субкультури) – це лише вказівка на початок тривалого періоду формування знань, що асоціюються із запозиченим словом, у культурі-реципієнті. У процесі запозичення відбувається не просто перенесення елементів однієї мови до складу іншої. Запозичення представляє собою наслідок “переломлення” та “відбиття” елементів чужої культури в свідомості носія мови-реципієнта. Дослідників цікавить рівень засвоєння запозичення колективною свідомістю носія мови-реципієнта, його участь у репрезентації нового культурного простору, а також значущість у контексті сприймаючої культури.

... запозичення в принципі не може отримати в лінгвокультурі-реципієнті такої значущості, яке воно мало в донорській лінгвокультурі. Деякі запозичення дійсно залишаються лише частково освоєними колективною свідомістю носіїв мови-реципієнта й зберігають асоціативні зв'язки з культурою-донором. Так, результати дослідження Ю. О. Анохіної свідчать про те, що у французькій лінгвокультурі запозичення з російської мови *le knout* та *le tsar*, хоча й адаптувалися до системи мови-реципієнта (залучилися до процесів деривації), залишаються пов'язаними в свідомості французькомовних виключно з російською культурою.

Проте необхідно відмітити, що запозичення можуть здійснювати вплив на сприймаючу лінгвокультуру й сприяти її модифікації. Так, запозичення може призвести до “трансформації раніше утвореної, традиційної та звичної для багатьох поколінь етнокультурної знакової системи – етносоціокоду”, та спричинити зміни в менталітеті носія мови-реципієнта. Припускаємо, що за сприятливих для того умов запозичення можуть не лише адаптуватися до нової лінгвокультури, але й набути особливої значущості, стати ключовими словами культури.

Очевидно, що результати запозичення залежать від конкретної ситуації контактування лінгвокультур. Можемо передбачити, що найбільш істотними є наслідки етномовних контактів, що супроводжуються мовним зсувом з креолізацією.

1.2.3. Процеси креолізації як специфічний наслідок етномовного контакту. Креолізація, що полягає у формуванні в процесі мовного контактування специфічних “гібридних” форм комунікації та їх подальшій нативізації, спостерігається переважно за умов численності етномовних груп, залучених до контактування, відсутності спільної форми комунікації, термінової потреби в спільному засобі комунікації внаслідок неспроможності жодної з мов, що контактують, виконувати цю функцію. Саме такі ситуації виникають у період з XVI по XIX ст., коли відбувається експансія європейських країн до Африки, Америки, Австралії та прилеглих до цих материків островів. Необхідність здійснення комунікації між етносами-мігрантами та автохтонами стає чинником формування контактних мов – жаргонів, піджинів та креолів.

Жаргон, що виникає внаслідок спорадичного етномовного контакту, характеризується нестабільністю системи й вирішує обмежені комунікативні потреби [Holm 1995: 5]. Така мова вважається початковою стадією виникнення інших контактних мов (*pre-pidgins* [Siegel 2008: 2]). За умов продовження мовного контакту відбувається піджинізація – стабілізація мовної системи жаргону.

Піджин формується в ході тривалого етномовного контакту, має відносно стабільну, проте редуковану мовну систему [Holm 1995: 5] та є допоміжною мовою, функції якої обмежуються забезпеченням міжетнічної комунікації¹. У сприятливих для того умовах піджини можуть зазнати подальшого розвитку й ускладнення граматичної системи, а також значного збільшення лексичного складу (*extended pidgins* [Todd 2005: 31]/ *expanded pidgins* [Holm 1995: 5]). Такі мови обслуговують широкий спектр сфер комунікації.

¹ Наприклад, мова русенорськ (Russenorsk), сформована в ході російсько-норвезьких етномовних контактів, що використовувалася до початку XX ст. під час приморської торгівлі на півночі Норвегії.

Креол є результатом перманентного етномовного контактування й характеризується відносною стабільністю і достатньою розвиненістю лексичної і граматичної систем. Основною відмінністю креолу від інших контактних мов є те, що креол є первинною, тобто рідною мовою для певної мовної спільноти¹.

Зауважимо, що деякі креолісти [Lefebvre 2004; Mufwene 1997; Myers-Scotton 2002] вважають недоцільним розмежовувати піджини і креоли, оскільки ці контактні мови виявляють численні аналогії в генезисі та структурі. Проте, на нашу думку, розрізнення креолу, як первинної етнічної мови, та піджину, як мови допоміжної, є принципово важливим. Оскільки креоли є етнічною мовою певної спільноти, вони безпосередньо пов'язані з відповідною етнокультурою, слугують засобом її вираження і рушійною силою її розвитку [Charpentier 1997: 223 – 224]. Саме зв'язок креолу з етнічною/ національною культурою відрізняє його від піджинів та жаргонів, що не зазнали нативізації.

Креоли, до структури яких інкорпоровані елементи різної етимології, залучаються до нових мовних контактів та стають посередниками в процесах запозичення одиниць тих мов, що брали участь у їх утворенні. Тому вважаємо необхідним з'ясувати, які з мов-учасниць контакту є основними джерелами формування креолів.

Прибічники суперстратних теорій [Arends 1995; Field 2004 та інші] вважають, що креоли були сформовані переважно на базі одиниць та структур європейської мови, що через високий соціальний статус своїх носіїв стала “ціллю оволодіння” для інших мовних груп у контакті. На позначення такої мови використовують синонімічні терміни “мова-ціль”, “лексифікатор” та “суперстрат”². Субстратисти ж [Alleyne 1980; Holm 1995; Kouwenberg 2008; Lefebvre 2004 та інші]

¹ Наприклад, П. Мюльхойслер [Mühlhäusler 1991, с. 168] аналізує креолізацію одного з піджинів Австралії та формування так званого *Roper River Kriol*. Креолізація цієї контактної мови відбулася на початку XX ст. й була стимульована концентрацією в єдиному ареалі численних етномовних груп та частковою ізоляцією молодшого покоління від старшого, що обмежило можливість практикувати етнічні мови й сприяло мовному зсуву.

² Так, в колишніх британських колоніях КБ роль мови-ціль виконувала англійська мова, субстратними ж по відношенню до неї стали переважно мови африканських народів, примусово завезених до колоній.

підкреслюють внесок неєвропейських – “субстратних” мов до системи креолу. Носії таких мов, на думку дослідників, не опанували мову-ціль у достатньому обсязі, через “обмежений доступ” до неї (*limited access* [Lefebvre 2004: 31]) внаслідок дії чинників соціолінгвального характеру¹.

Ми поділяємо позицію тих дослідників, які визнають участь у формуванні креолу різних мов-учасниць контакту [Ansaldò 2007; Mufwene 1999; 2001; 2003; Valdman 2000; Winford 2000]. Такі мови, на думку С. Мафвіна [Mufwene 2001], утворюють спільний набір інформації (*feature pool/ gene pool* [Mufwene 2001: 45 – 46]) – сукупність доступних етносам-учасникам комунікації мовних одиниць та моделей їх оформлення. Контактна мова утворюється шляхом “селекції” матеріалу з цієї сукупності: до системи креолу потрапляють такі мовні структури, які є спільними для більшості з систем, що контактують. Відмінні ж структури “конкурують”: ті з них, що з певних причин стають домінантними, інкорпорується до системи креолу, а інші втрачаються.

Подальше співіснування контактної мови з мовою-ціллю (лексифікатором) спричинює новий мовний контакт, що супроводжується процесами “декреолізації” (*decreolization* [Day 1974: 38]): креол запозичує одиниці лексифікатора і, у такий спосіб, все більше наближається до нього за структурою. Істотним стимулом декреолізації є статус мови-цілі, що в колоніальних країнах завжди вважалася престижною, і тому виступала своєрідною моделлю для креолів, утворених за її участю.

У процесі декреолізації мова-ціль також зазнає впливу креолу, запозичуючи його одиниці – креолізми, що сприяє подальшим модифікаціям на різних рівнях структури мови-цілі.

Наслідком декреолізації є “розмиття меж” креолу та його лексифікатора й формування в таких мовних ситуаціях “(пост-) креольського континууму” (*post-creole continuum* [Robertson 1982] /

¹ До таких чинників, зокрема, відносять низький відсоток носіїв мови-цілі [Arends 1995], неінтенсивність їхньої взаємодії з носіями субстратних мов [Lefebvre 2004], “обмежену мотивацію” носіїв субстратних мов (*restricted motivation* [Smith 2006]).

creole continuum [Rickford 1987]) – континууму форм існування мови, що утворилися в результаті взаємодії креолів та лексифікатора. Посткреольський континуум охоплює: (а) такі форми існування мови, що за своєю структурою тяжіють до креолу – базилект, (б) такі, що максимально наближені до лексифікатора (літературної мови) – акролект, а також (в) такі, що знаходяться між двома “полюсами” континууму (тобто між базилектом та акролектом) – мезолект. Процеси креолізації та декреолізації, отже, спричиняють подальше ускладнення мовної ситуації відповідного ареалу, і разом з тим, послаблюють резистентність мови до зовнішнього впливу, сприяють інтенсифікації процесів запозичення.

Останнім часом науковці наголошують на тому, що креолізація не обмежується формуванням контактних мов та їх нативізацією. У сучасних міждисциплінарних дослідженнях креолізація трактується ширше: не лише як лінгвальний, а перш за все як культурний процес (див. [Brathwaite 1995; Chaudenson 2001; Eriksen 2007; Knight 1997]).

Серед існуючих визначень культурної креолізації найбільш слушним вважаємо запропоноване Т. Еріксоном, згідно з яким креолізація є “процесом формування нових спільних форм культури та нових можливостей комунікації в результаті контактування” [Eriksen 2007: 163].

Креолізація культур тісно пов'язана і межує з акультурацією. Проте, якщо акультурація полягає “в сприйнятті однією з культур (зазвичай, менш розвиненою) елементів іншої”, креолізація передбачає обопільну участь культур, що контактують, у формуванні нової, спільної культури. Як вважає Р. Барон, креолізація – “це культурна креативність у процесі” [Baron 2011: 3]. Утворена внаслідок креолізації культура – креолізована культура, як і мови-креоли, має гібридну природу, є своєрідним “злиттям” двох або більше відмінних один від одного культурних “потоків” [Hannerz 1992: 264]. Однак, креолізована культура не є “сумою” своїх джерел: вона вміщує елементи відповідних вихідних культур, але при цьому є новим утворенням.

Креолізації в КБ зазнали різні форми культури: мистецтво музики і танцю, обряди і традиції, системи вірувань, ритуали, культура одягу та харчування. Яскравим прикладом культурної креолізації є поширені в країнах КБ релігійні течії сантеріа, вуду, шанго та куміна, танці контрданс і кадриль, пісні каліпсо, а також такий компонент культури, як Карнавал (*Carnival*). Кожне з цих явищ поєднало в собі культурні традиції різних народів, переважно африканців та європейців (див. [Buisseret 2000; Creolizing ... 2009; Olmos 2011]).

Особливість креолізації в КБ полягає в тому, що в цьому регіоні в процесах креолізації майже не брало участь місцеве населення¹ (на відміну, наприклад, від креолізації в Латинській Америці). Усі культури – учасниці креолізації – залучилися до КБ ззовні: з європейських країн, Африки, Азії. Слід підтримати думку [Buisseret 2000: 4], що жодна етнічна група не може “перенести” з одного середовища існування до іншого свій спосіб життя, разом з віруваннями та цінностями, без істотних змін. Елементи окремих етнічних культур, які привносилися різними етномовними групами до КБ, являли собою “фрагменти”, що в новому ареалі існування утворили єдину культурну “мозаїку”.

Можемо передбачити, що “механізм” креолізації культур ґрунтується на тих же принципах, що й формування мов-креолів: культури, які контактують, утворюють спільний “набір” (*feature pool* [Mufwene 2001: 45]) концептуальних структур, наявних у носіїв лінгвокультур, що взаємодіють. Формування спільної картини світу відбувається шляхом “селекції” концептів з відповідного “набору” та “конкуренції” концептів, привнесених різними лінгвокультурами. Згідно з принципом “конгруентності” (*congruence* [Mufwene 2001: 47]), актуальними для носіїв нової, креолізованої культури виявляться перш за все універсальні концепти, що мали значущість для більшості лінгвокультур, залучених до креолізації. Культурноспецифічні ж концепти, імовірно, також можуть отримати

¹ Автохтонні народи КБ були майже повністю винищені на ранніх етапах колонізації [Alleyne 2002: 85].

значущість у контексті креолізованої культури, якщо цьому сприятиме “екологія” [Mufwene 2001: 45] мовного контакту.

Процеси креолізації, на нашу думку, здійснили суттєвий вплив на формування культури КБ, визначили специфіку карибської англійськомовної картини світу, яка має “гібридну” природу, що проявляється в структурі та способах репрезентації її ключових концептів.

ДОДАТКИ

Додаток А

Класифікація запозичень

Таблиця А.1

Види запозичень

Критерії класифікації	Типи запозичень			Приклади
етимологічне джерело	зовнішні -	запозичені іншої мови	з	англ.к. <i>bunya</i> < аравак. <i>bunya</i> англ.к. <i>crapaud</i> < фр. <i>crapaud</i>
	внутрішні -	запозичені інших форм існування тієї ж мови	з	англ.к. <i>drugstore</i> < англ.амер. <i>drugstore</i>
шлях	прямі -	надходять безпосередньо з мови-джерела	з	англ.к. <i>roti</i> < гін. <i>rotii</i> англ.к. <i>compadre</i> < ісп. <i>compadre</i>
	опосередковані-	запозичення відбувається за участю третьої мови		англ.к. <i>canoe</i> < ісп. <i>canoas</i> < аравак. <i>canaoua</i> англ.к. <i>creole</i> < ісп. <i>criollo</i> < порт. <i>crioluo</i>
аспект	лексичні -	запозичення лексичної одиниці		англ.к. <i>fete</i> < фр. <i>fête</i> англ.к. <i>campanero</i> < ісп. <i>campanero</i>
	морфологічні -	запозичення морфологічної одиниці		не виявлені серед карибзмів
	кальки -	запозичення іншомовної моделі, що відтворюється власними засобами мови-реципієнта		англ.к. <i>strong-eye</i> “sharp-eyed, covetous, self-willed” < тві <i>n'ani ye dey</i> (“he eye be hard”) “he is self-willed, bold201D англ.к. <i>cold</i> “any pain, ailment” < йоруба <i>otutu</i> “coldness, sickness”

Критерії класифікації	Типи запозичень		Приклади
асиміляція	асимільовані - зазнали модифікацій форми згідно з вимогами мови-реципієнта		англ.к. <i>nani</i> < гін. <i>naanii</i> англ.к. <i>lanuap</i> < ісп.амер. <i>la ñapa</i>
	неасимільовані	графічно - зберігають особливості іншомовного написання	англ.к. <i>toublé</i> < фр.кр. < фр. <i>troublé</i>
		фонетично - зберігають іншомовні фонетичні особливості	англ.к. <i>bacchanal</i> [bakanal] < фр. <i>bacchanal</i> [bakanal]
		граматично - зберігають іншомовні граматичні показники	англ.к. <i>roseau</i> , форма множини <i>roseaux</i> < фр. <i>roseau</i> , форма множини <i>roseaux</i>
адаптація	адаптовані - залучились до процесів морфологічної, семантичної деривації або фразеологізації		англ.к. <i>fete</i> < фр. <i>fête</i> - морфологічна деривація – <i>fete n</i> > <i>fete v</i> , <i>fete v</i> + <i>-er</i> > <i>feter n</i> <i>fete n</i> + <i>match n</i> > <i>fete-match n</i> - семантична деривація – (1) “a house-party or public dance” > (2) “a picnic, excursion or other form of organized group entertainment” > (3) “merrymaking” - фразеологізація - <i>throw a fete</i> “to have a free house party”
	неадаптовані - не залучились до процесів деривації та фразеологізації		англ.к. <i>bara</i> “an East-Indian patty” < гін. <i>bara</i> англ.к. <i>itabo</i> “a small stream or man-made cannal connecting two rivers” < аравак. <i>itabo</i>

Види кальок

Вид			Приклади
за аспектом	лексичні -	відтворення структури окремого іншомовного слова	англ.к. <i>eye-water</i> “tears” < іґбо <i>anya mmili</i> (‘eye water’) “tears” англ.к. <i>mouth-water</i> “dribble, saliva” < мандінка <i>da-ji</i> (‘mouth water’) “spittle”
	лексико-фразеологічні -	відтворення структури фразеологічної одиниці	англ.к. <i>eyes make four</i> “your eyes look straight into the other person’s eyes as you face each other” < йоруба <i>oju wa di merin</i> (‘eye our make four’) “our eyes meet” англ.к. <i>pick up your foot</i> “to run away in panic” < фанте <i>ma wo nan so</i> “lift you feet, i.e make haste”
	граматичні	відтворення способів виразу граматичних форм	англ.к. <i>pass</i> [comparative marker] “more than, very” (e.g. <i>He pass stupid</i>) під впливом африканських мов, де дієслова зі значенням “surpass, pass” вживаються для утворення ступенів порівняння, наприклад, тві <i>eyi so sen eno</i> (‘this big pass that’) “this is bigger than that”
	синтаксичні	відтворення іншомовних синтаксичних конструкцій	англ.к. <i>what make</i> [introducing a question] “why?” < йоруба <i>kin lo se</i> (‘what is it make’) “why?” e.g. “... <i>what make some people have to powder ...?</i> ” [цит. за DCEU 1996: 598]
	семантичні -	розвиток значення споконвічної одиниці під впливом полісемії іншомовної одиниці	англ.к. <i>meet</i> “to find” < йоруба <i>ba</i> “to meet, to find” англ.к. <i>bring</i> “carry” < фр.кр. <i>pote</i> < фр. <i>porter</i> “to bring, to carry”
за тотожністю аналогічній одиниці мови-донора	повні	відтворення кожного компонента іншомовної одиниці	англ.к. <i>it make cold</i> “[in reference to weather] it is cold” < фр.кр. < фр. <i>il fait froid/ chaud</i> (‘it makes cold’) “it is cold”
	часткові	деякі компоненти переносяться як лексичне запозичення, а інші підлягають калькуванню	англ.к. <i>make lekol-biche</i> “to play truant” < фр. <i>faire l’école buissonnière</i> “to play truant” англ.к. <i>make you mal</i> “to harm somebody” < фр. <i>faire du mal</i> “to do somebody harm”